

2. Dinamika strankarskega sistema v Sloveniji 1990–2022

Danica Fink Hafner

Uvod

Po drugi svetovni vojni se je predvsem v Zahodni Evropi uveljavila teza, da so strankarski sistemi zamrznili (Lipset in Rokkan, 1967). Raziskovanje dinamike strankarskih sistemov se je tako bolj razmahnilo v okoliščinah prehodov v demokracijo v obdobju med 70. in 90. leti prejšnjega stoletja. In vendar v zadnjem času raziskave ne razkrivajo le povečane dinamičnosti, ampak tudi zmanjšanje institucionaliziranosti strankarskih sistemov tako v mladih kot tudi starejših demokracijah (Haughton in Deegan-Krause, 2015; Casal Bértoa in Weber, 2019; Casal Bértoa in Enyedi, 2021).

Klasični teoretski prispevki o strankah in strankarskih sistemih (Sartori, 1976; Mair, 1989; 1997) med kazalniki spreminjanja strankarskih sistemov navajajo (efektivno) število strank, volilno nestanovitnost in vstop novih strank v strankarski sistem.

V tem prispevku analiziramo dinamiko strankarskega sistema v Sloveniji vse od tranzicijskega obdobja do stanja po zadnjih volitvah v Državni zbor Republike Slovenije aprila 2022. Slednje je v skladu z mednarodno primerjalmim konsenzom, da so strankarski sistemi opredeljeni kot sistemi strank, ki so izvoljene v spodnje domove parlamentov.

Da bi čimbolj celostno zajeli spreminjanje strankarskega sistema, bomo odgovorili na naslednja raziskovalna vprašanja: 1) kako so se spreminjale značilnosti strankarskega sistema glede na Sartorijevo (1976) tipologijo strankarskih sistemov?; 2) kako se je spreminjala institucionaliziranost strankarskega sistema glede na dinamiko vstopanja novih strank v sistem in glede na delež strank s koreninami v socialističnem sistemu v strankarskem sistemu?

Dinamični vidik zajemamo s primerjalno analizo navedenih značilnosti po vsakih parlamentarnih volitvah v obdobju od prvih večstrankarskih volitev 1990 do zadnjih parlamentarnih volitev 2022. Metodološki pristop

zajema: pregled znanstvene literature o analizi spreminjanja strankarskih sistemov, analizo uradnih volilnih rezultatov v obdobju 1990–2022 v Sloveniji vključno z lastnimi izračuni, pregled že obstoječih raziskav o strankah in strankarskem sistemu v Sloveniji.

V nadaljevanju najprej predstavimo teoretski okvir. V empiričnem delu predstavimo analizo dinamike strankarskih sistemov v preučevanem obdobju na podlagi zgoraj navedenih raziskovalnih vprašanj in pristopov. V zaključku komentiramo raziskovalne ugotovitve v mednarodno primerjalni perspektivi in z zornega kota raziskovanja vplivov raznolikih dejavnikov na dinamiko strankarskega sistema.

Merjenje sprememb v strankarskem sistemu

Značilnosti in tipi strankarskih sistemov

Sartorijeva (1976) tipologija strankarskih sistemov, ki se še danes pogosto uporablja pri preučevanju strankarskih sistemov, temelji na treh ključnih kriterijih – številu relevantnih strank v strankarskem sistemu, ideološki distanci in načinu strankarskega tekmovanja (centrifugalna ali centripetalna smer tekmovanja). Na tej podlagi je prepoznal več zvrsti strankarskih sistemov. Tukaj izpostavljam: 1) atomizirani strankarski sistem in 2) tekmovalne zvrsti sistemov, ki so relevantne za preučevanje slovenskega strankarskega sistema. Znotraj kategorije večstrankarskih tekmovalnih sistemov Sartori (1976) razločuje še med dvostrankarskim sistemom, polariziranim pluralizmom, zmernim pluralizmom in sistemom predominantne stranke. Netekmovalnih zvrsti ne obravnavamo, saj se je strankarski sistem vse od volitev 1990 do danes oblikoval na svobodnih večstrankarskih volitvah.

Atomizirani strankarski sistem ni le kategorija, ki zajema skrajno strankarsko razdrobljenost. Zanj je značilno tudi fluidno stanje strankarstva, pri katerem so stranke bolj ali manj le ohlapne, nestabilne koalicije pomembnih posameznikov. Tovrstne strankarske sisteme nekateri raziskovalci celo štejejo za premalo strukturirane ali konsolidirane, da bi jih lahko podrobno analizirali (Wolinetz, 2006).

Pri dvostrankarskem sistemu se včasih pozablja, da gre za zvrst večstrankarskega sistema. Ime dvostrankarski se pravzaprav nanaša le na dejstvo, da imata le dve stranki realno možnost za menjavo na oblasti. Vsaka od njiju išče večino med volivci. V skladu z Downsovo (1957) teorijo se tako obe stranki poskušata približati čim večjemu delu volivcev. Ta strategija pa terja

izogibanje skrajnim stališčem glede na prevladujoče javno mnenje. Zaradi težnje k podobnosti (večji ideološki bližini strank) je tu pričakovan vzorec tekmovanja bolj centripetalen.

Polarizirani in zmerni pluralizem poznata tekmovanje med dvema grozdoma strank (»levim« in »desnim«), vendar je tekmovanje različno. Eden izmed razlogov za razlike v medstrankarskem tekmovanju je to, da se prav pri številu pet do šest strank v strankarskem sistemu kvalitativno spremeni tako število možnih interakcij med strankami v sistemu kot tudi narava teh interakcij. Obseg pet-do-šest strank je po Sartoriju pravzaprav kazalnik ideološke razdalje (Sartori, 1976: 287).

V polariziranem pluralizmu tekmuje več strank kot v zmernem pluralizmu – torej več kot pet-do-šest. Stranke se v tem primeru ne strinjajo glede ustavnih temeljev sistema. Njihova ideološka nasprotovanja so tako intenzivna, da jih Sartori poimenuje kar ideološka vročica. Antisistemske stranke tekmujejo ob strankah, ki podpirajo strankarski sistem. Polarizirajoče delovanje političnih strank ne poteka le po ločnici opozicijske vs. vladne stranke, temveč tudi med strankami v opoziciji (gre za pojav dvojne opozicije). Cel strankarski sistem tako deluje centrifugalno. Zato je težko oblikovati vladne koalicije. V primeru, da se v takem sistemu uspe določena stranka pozicionirati v metričnem centru strankarskega sistema, lahko ta stranka deluje kot posrednica v koalicijskem povezovanju ideološko raznorodnih strank. Stranka metričnega centra torej lahko do neke mere obvlada centrifugalne sile v strankarskem sistemu (Sartori, 1976: 134–135).

V zmernem strankarskem pluralizmu (v njem deluje do pet-do-šest relevantnih strank) stranke soglašajo glede ustavnega sistema. Zato je njihovo tekmovanje lahko centripetalno. V takih okoliščinah stranke zmorejo oblikovati alternativne vladne koalicije (koalicije leve sredine in koalicije desne sredine), ideološka vročica ni sestavina delovanja v strankarskem sistemu, ni antisistemskih strank in dvojne opozicije.

Na večstrankarskih volitvah pa se vendarle lahko zgodi, da ena stranka prejme tako veliko podporo, da lahko sama oblikuje vlado. Gre za sistem predominantne stranke, ki lahko tovrstno zmago na volitvah tudi ponavlja na zaporedno organiziranih svobodnih parlamentarnih volitvah. V osnovi gre za tekmovalni strankarski sistem, a v primeru trikratne zaporedne zmage predominantne stranke se po Sartorijevem (1976) mnenju način vladanja prevesi že v enostrankarski sistem.

Na to, kakšen je strankarski sistem in kako deluje, pa vpliva tudi predvidljivost delovanja posamičnih strank in strankarskega sistema kot celote. Slednje se v politologiji povezuje s pojmom institucionalizacija.

Institucionalizacija strank in strankarskega sistema

Kot smo že uvodoma napovedali, analiza institucionaliziranosti strankarskega sistema vključuje tako dinamiko vstopanja novih strank v sistem, v primeru postsocialističnih strankarskih sistemov, pa tudi dinamiko deleža strank s koreninami v socialističnem sistemu v strankarskem sistemu. Pri tem razumemo institucionalizacijo stranke »*kot proces, v katerem stranke reproducirajo konsistentne vzorce množične mobilizacije in notranje organizacije*« (Casal Bértoa, 2017: 410). Poenostavljeno povedano, stranke so institucionalizirane, ko so stabilne v svoji politični ideologiji, organizacijski strukturi in podpori na volitvah in med volitvami.

Glede na to, da je strankarski sistem v svojem bistvu vzorec interakcij med strankami (Mair, 2006), sta pri opredelitvi institucionaliziranosti strankarskega sistema ključna elementa stabilnost pravil in narava medstrankarskega tekmovanja (Lindberg, 2007). In ker institucionalizacija vsebuje idejo stabilnosti in vztrajnosti (Riker in Ordeshook, 1973), Mair (2001: 35) izpostavlja naslednjo zakonitost: bolj ko je sistem stabilen, bolj je institucionaliziran.

V tem prispevku bomo kot kazalnik institucionalizacije strankarskega sistema uporabili dva kazalnika. Prvič, delež strank, ki so na novo nastale v zadnjem letu pred določenimi volitvami v nacionalni parlament (konkretno v Državni zbor Republike Slovenije). Slednje je še posebej pomembno zaradi povezanosti pojava neinstitucionaliziranih strank s spreminjanjem institucionaliziranosti strankarskega sistema. Natančneje, institucionalizacija strankarskega sistema je »*proces, v katerem vzorci interakcij med političnimi strankami postanejo rutinski, predvidljivi in stabilni*« (Casal Bértoa, 2017: 407). Novo nastale stranke so same po sebi šibko institucionalizirane. Če je njihov delež v strankarskem sistemu znaten, lahko pričakujemo, da slednje vpliva tudi na (šibko) institucionaliziranost strankarskega sistema. Seveda pa pri tem ne gre pozabiti, da se tudi stranke, ki niso nastale iz nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, lahko sčasoma institucionalizirajo. Drugič, delež strank, ki so se razvile iz nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, izraža delež strank, ki je institucionaliziran v organizacijskem smislu in zaradi postopnega prilagajanja (kar je primer v Sloveniji od sredine 80. let naprej) tudi v ideološkem pogledu.

Strankarski sistem se je v Sloveniji dinamično spreminjal glede na oba opisana kazalnika.

Tranzicijski strankarski sistem (1989–1991)

V prehodu iz enostrankarskega sistema v večstrankarski sistem se je v Sloveniji prepletalo več političnih pojavov. Opozicijskim družbenim gibanjem, katere je reformirana Zveza komunistov Slovenije v 80. letih prejšnjega stoletja tolerirala, so se v letu 1988 začele pridruževati opozicijske politične zveze. Z dopolnjevanjem Ustave Socialistične Republike Slovenije (1988, 1989) in z zakonom (1989) so bile opozicijske stranke legalizirane.

Kot je značilno za prehode iz avtoritarnih sistemov, je tudi v Sloveniji hitro vzniknilo veliko število novih političnih strank. Medtem ko jih je bilo malo pred večstrankarskimi volitvami leta 1990 35, jih je bilo aprila 1992 že 92 in decembra 1993 kar 124 (Fink Hafner, 1997).

Pred prvimi večstrankarskimi volitvami tako lahko govorimo o atomiziranem strankarskem sistemu. Formalno prepoznani strankarski sistem se je oblikoval na podlagi rezultatov volitev leta 1990, in sicer v družbenopolitičnem zboru republiške skupščine. Sorazmerni volilni sistem, ki je bil uporabljen za volitev delegatov v družbenopolitični zbor, je spodbujal stranke, da tekmujejo posamično. Toda ključni ideološko-politični razcep v tem času je bil razcep med novo nastalimi opozicijskimi strankami na eni strani in reformiranimi družbenopolitičnimi organizacijami na drugi strani.

Čeprav združba novo nastalih strank ni tekmovala kot ena lista, (javnosti pa se je pogosto predstavljala kot kolektiviteta z imenom Demos,) je bila bipolarnost tekmovanja očitna. A vendar rezultati volitev niso vodili v oblikovanje »čiste« Demosove vlade. V sicer Demosovo vlado so bili vključeni ministri reformirane Zveze komunistov, ki sicer kot stranka ni bila partnerica v vladajoči koaliciji. Poleg tega je imela simboličen pomen tudi izvolitev Milana Kučana za predsednika predsedstva slovenske republike. Kučan je namreč po letu 1986 vodil procese liberalizacije Zveze komunistov in nato tudi prilagajanje te stranke novo nastajajočemu demokratičnemu sistemu. Dvopolnost je nekoliko izgubila težo po samorazpustitvi Demosa v letu 1991, razdrobljenost strankarskega sistema glede ideološko-politične usmeritve pa je naraščala.

Tranzicijski strankarski sistem je tako že zajemal skoraj celo ideološko mavrico, značilno za evropske strankarske sisteme: reformirane socialiste in komuniste, liberalno reformirano zvezo socialistične mladine, zelene, krščanske demokrate, konservativno-agrarno stranko, protikomunistično socialdemokratsko stranko, obrtniške in regionalne stranke. Manjkali so le izraziti levi in desni ekstremi.

Tabela 2.1: Značilnosti strankarskega sistema takoj po parlamentarnih volitvah (1990–2022)

(z ? so označene kategorije, kjer jasna opredelitev pojma in s tem številčnega izraza ni mogoča)

Značilnosti strankarskega sistema	1990¹	1992	1996	2000	2004	2008	2011	2014	2018	2022
Število tekmujočih strank in strankarskih list na volitvah	17	33	18	16	23	17	20	17	25	21
Število parlamentarnih strank	9	8	7	8	7	7 ²	7	7	9	5
Delež veljavnih glasov za parlamentarne stranke s koreninami v družbenopolitičnih organizacijah ne glede na ideološko orientacijo	37,1	37,0	36,0	48,3	33,0	35,66	10,5 ²	5,98	9,93	6,69
Delež veljavnih glasov za parlamentarne stranke brez korenin v družbenopolitičnih organizacijah ne glede na ideološko orientacijo	54,8	45,3	52,7	47,9	55,3	56,69	81,75	81,32	77,97	69,25
Delež veljavnih glasov za parlamentarne stranke brez korenin v družbenopolitičnih organizacijah z desnosredinsko orientacijo	45,97	26,45	45,13	34,09	44,99	39,87	46,27	?	?	?
Delež veljavnih glasov za parlamentarne stranke brez korenin v družbenopolitičnih organizacijah z levosredinsko orientacijo	8,38	18,85	7,57	13,81	10,31	16,82	35,48	?	?	?

Delež veljavnih glasov za parlamentarne stranke, ki so nastale tik pred volitvami ne glede na ideološko orientacijo	54,8			4,33 (SMS)		9,37 (Zares)	36,88 (DLGV + PS)	44,84 (Levica + SMC + ZAAB)	12,60 (LMŠ)	34,45 (GS)
Delež zgubljenih glasov (nepredstavljenih v parlamentu)	8,1	17,7	10,6	3,8	11,7	7,65	7,72	12,71	12,11	24,06
Število strank v vladajočih koalicijah takoj po volitvah	6	4	3	4(+1) ³	4	4	5	3	5	3

¹ Glede na to, da so prve volitve napolnile reformirane stare politične ustanove, imajo drugačen status kot volitve v ustanove novega ustavnega sistema. V tabeli 1.1 so zato podatki za volitve v Družbenopolitični zbor RS leta 1990 obarvani sivo in niso neposredno popolnoma primerljivi z rezultati volitev od vključno leta 1992 naprej.

² SLS in SMS sta na volitvah tekmovali skupaj, a Stranka mladih Slovenije ni pridobila nobenega parlamentarnega sedeža. V primeru, da bi SMS štel kot ločeno stranko, bi bilo število parlamentarnih strank 8.

³ SMS je po volitvah leta 2000 z LDS sklenila sporazum o sodelovanju in do septembra 2002 večinoma podpirala vlado; sporazum je bil prekinjen z odstopom predsednika SMS z mesta direktorja Urada RS za mladino.

Vir: Državna volilna komisija (2022) in lastni izračuni.

Kljub bipolarnosti se je ta strankarski sistem povezal ob nekaj skupnih ključnih političnih programih, kot so sprejem nove ustave (1991) in zakonske podlage za razglasitev neodvisnosti Slovenije ter dejanska razglasitev neodvisnosti. Osrednje skupne ustavne vrednote so bile liberalnodemokratske: delitev oblasti, spoštovanje človekovih pravic, pravne države, ločevanje cerkve in države, parlamentarni sistem, kapitalistični gospodarski sistem in država blaginje. In vendar so se stranke med seboj tudi spopadale, še posebej ob vprašanjih privatizacije in (po začetku vojne na ozemlju nekdanje socialistične Jugoslavije) begunskega vprašanja.

Čeprav lahko rečemo, da je bil ta strankarski sistem šibko institucionaliziran, pa so vendarle pomemben delež strankarskega sistema tvorile reformirane družbenopolitične organizacije z močnimi viri v smislu organizacijske strukture, kadrov, financiranja in tudi lastnišva nepremičnin. Lahko bi rekli, da so bile institucionalizirane kot organizacije, nobena pa še ni imela izkušenj z delovanjem v večstrankarskem sistemu. Vse te stranke so

skupaj dobile 37,1 % glasov na volitvah leta 1990. Kmalu se je pokazalo, da sta se uspešno prilagodili le reformirana Zveza komunistov Slovenije (preobrazena v socialdemokratsko stranko) in Zveza socialistične mladine Slovenije (preobrazena v socialnoliberalno stranko).

Novonastale stranke so bile v tem obdobju šibko institucionalizirane tako v smislu organizacijskih virov kot tudi v smislu predvidljivosti ideološke usmeritve in strankarskega obnašanja. Bilo je običajno, da so nove stranke po vstopu v parlament še znotraj lastnih organizacij razčiščevale, kakšno ideološko-politično usmeritev zastopajo. Razcepi med bolj levimi in bolj desnimi strujami so prispevali k razcepom in razvoju novih strank, a tudi k izginjevanju strank s strankarskega prizorišča. Slabo institucionalizirane stranke so na prvih volitvah leta 1990 skupaj prejele 54,8 % glasov.

V celoti gledano, tranzicijski strankarski sistem je bil bipolaren z elementi zmerne pluralizma, čeprav ni v celoti primerljiv s strankarskim sistemom v obdobju, v katerem je že veljala nova Ustava RS (1991).

Stabilizacija prvega strankarskega sistema na podlagi Ustave RS iz leta 1991 (volitve 1992–2000)

Strankarski sistem

Le malo strank je preživel tranzicijsko obdobje, a poleg jedra preživelih so vendarle nastajale vedno nove stranke. Ob vztrajanju sorazmernega volilnega sistema je strankarski sistem tako ostajal razdrobljen. Takoj po vsakih parlamentarnih volitvah je strankarski sistem štel razmeroma veliko strank – po volitvah 1992: 8, po volitvah 1996: 7, po volitvah 2000: 8 strank. Tako veliko število strank je po Sartoriju (poleg drugih značilnosti) tipično za polarizirani pluralizem.

Po eni strani se je v tem obdobju strankarski sistem utrjeval, po drugi strani pa so zaradi volilnega sistema tudi čisto nove, neinstitucionalizirane stranke lahko vedno znova vstopale v parlament.

V procesu prenove strankarskega sistema se je vedno bolj krepila desna ideološka usmeritev (Tabela 2.1 in Priloga 2.1).

Poleg tega je vztrajala polarizacija ob nekaj nenehnih ideološko-političnih tematikah. Med njimi so bile: odnos do splava (še posebej leta 1992) in smrtne kazni, razmerja med cerkvijo in državo (še posebej vprašanje verouka v šolah), odnos do zgodovine (II. svetovna vojna, odnos do partizanov in domobrancev, sodelovanje z okupatorjem, povojni poboji) in beguncev

iz nekdanjih jugoslovanskih republik; odnos do lastninjenja (privatizacijski modeli, zmagovalci/poraženci v procesih lastninjenja; vračanje nacionaliziranega premoženja posameznikov in katoliški cerkvi), demilitarizacije, politični nadzor nad gospodarstvom, množičnimi mediji in javno upravo (Fink Hafner, 2010). Levi pol ideološkega kontinuuma se je izrazil v občasno večji podpori slovenskim partizanom, majhnim socialnim razlikam in delavskim delnicam ter manjši naklonjenost antikomunizmu in zasebni lastnini, desni pol pa ravno nasprotnim vrednotam (Kropivnik, 2001).

Splošno gledano, razlike med strankami niso bile velike (Kropivnik, 1998). A vendar so si bili tekom prvega desetletja po tranziciji ideološko najdlje Slovenski krščanski demokrati (SKD) na desni in Stranka demokratične prenove (SDP) (transformirana Zveza komunistov Slovenije) na levi (Kropivnik, 2000). Čeprav si ni nobena stranka v sistemu eksplicitno prizadevala za spremembo političnega sistema in v tem smislu ni bilo antisistemskih strank, pa je predvsem SDS izražala dvome o poštenosti volitev. Pri tem je oporekala legitimnosti volitev in zahtevala uvedbo večinskega volilnega sistema.

Začetno strankarsko soglasje glede volilnega sistema se je razkrojilo v več različnih pobud, ki so se zavemale za zelo različne rešitve (Fink Hafner in Novak, 2021). Politične razprave o spremembi volilnega sistema so se ciklično ponavljale vse do danes. Sorazmerni volilni sistem pa se je ohranil tudi zaradi težjega spreminjanja volilnih pravil po zapisu sorazmernega volilnega sistema s 4-odstotnim pragom v Ustavo RS leta 2000.

V tem obdobju pa je k polariziranemu pluralizmu prispevalo nizko zaupanje med strankami in ideološka vročica v strankarskih spopadih.

Nasprotno pa so elementi zmerne pluralizma vztrajali predvsem ob tematikah povezovanja v EU (kot smo že omenili). Stranke so se zavezale k sodelovanju v teh procesih, samo Slovenska nacionalna stranka (SNS) je ostala zadržana, ni pa jim aktivno nasprotovala.

K stabilnosti v strankarskem sistemu je prispevala močna Liberalna demokracija Slovenije (LDS), ki je v tripolnem strankarskem delovanju in še posebej v koalicijskih vladah zmogla vzpostavljati sodelovanje s strankami, ki niso želele neposredno sodelovati s katero izmed drugih strank v vladi.

Čeprav polariziranost v tem obdobju ni bila velika niti v primerjavi s konsolidiranimi demokracijami (Kropivnik, 2000), lahko rečemo, da so se v tem obdobju prepletali elementi polariziranega in zmerne pluralizma.

Tripolno tekmovanje

Po volitvah 1992 se je dvopolno strankarsko tekmovanje spremenilo v tripolnega. LDS kot socialno-liberalna stranka se je vzpostavila kot metrični center strankarskega sistema. Kot tretji pol je posegla v dvopolno tekmovanje, tako da je kot stranka šefa vlade lahko povezala koalicijske partnerje levega centra in desnega centra – če ni šlo drugače, tudi s posebnimi sporazumi (leta 1992 z reformirano zvezo komunistov, leta 1996 z Desusom, leta 2002 pa s SMS).

Obsežne koalicije so zmogle upravljati gospodarsko in migrantsko krizo, povezano z vojno in razpadom Jugoslavije, doseči mednarodno uveljavitev nove slovenske države in vstop v evropske povezovalne procese.

Institucionalizacija

V celoti gledano, lahko rečemo, da se je v prvem desetletju po tranziciji profiliralo jedro strank, ki so bile ideološko prepoznavne na kontinuumu levo-desno (Kropivnik, 2001). Ravno tako lahko rečemo, da so stranke težile k prepoznavnim družbenim skupinam in okoljem (Kropivnik, 2002).

Institucionaliziranost strankarskega sistema sta v tem obdobju zagotavljali predvsem dve stranki, ki sta se razvili iz starih reformiranih družbenopolitičnih organizacij – Zveze komunistov Slovenije in Zveze socialistične mladine Slovenije. Medtem ko se je prva prilagodila spremenjenemu političnemu sistemu kot socialdemokratska stranka, se je druga uveljavila kot socialnoliberalna stranka, pozicionirana v centru strankarskega sistema. Na parlamentarnih volitvah 2000 je kot posamična stranka dosegla že izjemno volilno podporo (36 sedežev, 21 odstotkov glasov). In vendar, ko se je približevala položaju predominantne stranke, je po eni strani izgubljala profiliranost svoje volilne baze, po drugi strani pa se je dolgoletna vladavina izrazila tudi v klientelističnih razmerjih, korupciji in s tem povezanih aferah (Fink Hafner et al., 2002). Njen volilni poraz v letu 2004 pomeni mejnik v nadaljnjem spreminjanju strankarskega sistema.

Tudi nekaj novih strank se je uspelo institucionalizirati. Demokratska stranka upokojencev se je uveljavila kot interesna stranka levega centra. Nova socialdemokratska stranka (leta 1992 se je imenovala Socialdemokratska stranka Slovenije) je združevala socialdemokratske in protikomunistične poglede. Do neke mere se je institucionalizirala tudi ekstremno desna SNS. Konservativni Slovenska ljudska stranka in Krščanski demokrati so iskali svoje mesto v strankarskem sistemu, med drugim tudi z vzajemnim tekmovanjem. Slednje je omejevalo njuno institucionaliziranost. Ne nazadnje sta se leta 2000 združili SLS in SKD v Slovensko ljudsko stranko, kmalu nato

pa se je znova formirala krščansko demokratska stranka z imenom Nova Slovenija – Krščanski demokrati. Neinstitucionaliziranost je bila očitna pri enkratnem vstopu nove stranke (Stranke mladih Slovenije – SMS) v parlament na volitvah 2000. Pri tej stranki so se v javnosti pojavili očitki, da je bila oblikovana predvsem za krepitev podpore stranki LDS na oblasti. Stranka se je kasneje povezala z Zelenimi Evrope in dopolnila svoje ime v SMS-Zeleni, a se v nacionalni parlament ni nikoli več vrnila.

Delež strank s koreninami v socialističnem sistemu

Delež strank s koreninami v socialističnem sistemu je bil v tem obdobju razmeroma velik (Tabela 2.1 in Priloga 2.1). Od leta 1990, ko je bil ta delež v obdobju med letoma 1990 in 1996 okrog 37 %, je leta 2000 zrasel na kar 48,3 % (Tabela 2.1). K temu je največ prispeval volilni uspeh LDS. Uspeh strank brez korenin v socialističnem sistemu je nihal. Veliko glasov za tovrstne stranke je bilo izgubljenih – ni bilo predstavljenih v parlamentu (Tabela 2.1). Toda na volitvah 2000 so skupaj zbrale kar 47,9 % volilnih glasov.

Gledano z zornega kota ideološko-politične usmeritve so stranke brez korenin v prejšnjem sistemu v obdobju 1992–2000 predvsem krepile grozd desnega centra v strankarskem sistemu (Tabela 2.1, Priloga 2.1).

Iztek strankarskega sistema

Kriza LDS se je stopnjevala z množenjem korupcijskih afer. K temu je verjetno prispevalo tudi spreminjanje strankinega članstva v obdobju, ko je bila na oblasti. Šibitev centralno pozicionirane LDS pa je potekala ob potenciranju polarizacije od konca devetdesetih let 20. stoletja naprej. K rastoči polarizaciji je pripomoglo tudi dodatno pomikanje SDS proti desni, ki se je izrazilo tudi v strankinem preimenovanju v Slovensko demokratsko stranko leta 2003 in njenim včlanjevanjem v mednarodna združenja konservativnih desnih strank. Dvopolno strankarsko tekmovanje se je posebej izrazilo v volilnih kampanjah za parlamentarne volitve v letih 2000 in 2004.

Destabilizacija prvega strankarskega sistema (volitve 2004–2008)

Strankarski sistem

Potem ko je LDS na volitvah izgubljala podporo (leta 2004 je pridobila 23 parlamentarnih sedežev, po volitvah 2008 pa le 5 sedežev) (Priloga 2.1), so se začeli poskusi vnovične krepitve liberalnega centra. Stranka Zares, ki je s tem namenom nastala, je na volitvah 2008 pridobila 9 sedežev, na kasnejših volitvah pa ni niti LDS niti Zares več uspelo priti v parlament.

Medtem so druge stranke pridobile precej manj sedežev. Destabilizaciji strankarskega sistema so se vrata odprla na stežaj (Fink Hafner, 2020a).

Premik k dvopolnemu tekmovanju

Po velikem porazu LDS na volitvah 2004 so iz strankarskega sistema izginili pomembni elementi zmerne pluralizma. Čeprav je število parlamentarnih strank ostalo le malo nad pragom med zmernim in polariziranim pluralizmom (sedem strank) in se je z letom 2004 uveljavila praksa alternativnih vladajočih koalicij, se je v strankarskem sistemu krepila polarizacija. Poleg prej omenjenih tematik ideološko-političnih razcepov (Fink Hafner, 2010 in 2019) se je po volitvah leta 2008 bipolarnost še posebej izrazila v razcepih med antikomunistično SDS (28 parlamentarnih sedežev) in Socialnimi demokrati – nasledniki reformirane zveze komunistov (29 sedežev) (Tabela 2.1 in Priloga 2.1).

Hkrati ko so se vse stranke bolj ali manj prilagajale neoliberalnemu zasuku v EU (Krašovec in Cabada, 2018), je SDS naredila najočitnejši dodaten premik na desno. Poleg transformacije v članico povezav konservativnih evropskih ljudskih strank je leta 2009 razglasila usmeritev k izvedbi programa Druge republike (SDS, 2009; 2013).

Po neuspelem zapoznelem upravljanju učinkov mednarodne finančne in ekonomske krize je SD izgubila na predčasnih volitvah 2011.

Delež strank s koreninami v socialističnem sistemu

Kriza liberalnega centra se je prepletla z upadanjem deleža veljavnih glasov strank s koreninami v socialističnem sistemu. Delež glasov za te stranke je padal z 48,3 % po volitvah 2000 na 33 % po volitvah 2004 in na 35,7 % po volitvah 2008 (Tabela 2.1). Do volitev leta 2008 je grozd parlamentarnih strank brez korenin v prejšnjem sistemu prispeval bolj grozdu strank desnega centra kot levega centra (Tabela 2.1).

Institucionalizacija

Stopnjevanje krize političnega predstavništva v Sloveniji (Fink Hafner et al., 2017; Johannsen in Krašovec, 2017) se je izrazila v upadu zaupanja v stranke in obračanju volivcev k novim politikom, ki so tik pred predčasnimi volitvami oblikovali nove stranke. Razdrobljeni liberalni center se ni uspešno reafirmiral. Nova stranka Zares – socialni liberalci je vstopila v parlament samo enkrat (leta 2008), LDS pa je izrazito oslABLJena na volitvah istega leta vstopila v parlament zadnjič (Priloga 2.1). Poudarjena vloga posameznih politikov kot sestavina procesa prezidencializacije strank (Fink Hafner in Krašovec, 2019) je dodatno pripomogla k deinstitutionalizaciji tako političnih strank v strankarskem sistemu kot tudi strankarskega sistema kot celote.

Iztek strankarskega sistema

Naslednica nekdanje vladajoče stranke starega političnega sistema (Socialni demokrati – SD) je prvič in doslej edinkrat zmagala na volitvah leta 2008 in oblikovala vlado. Slednje Linz (1990) šteje za kazalnik utrjevanja demokracije. In vendar se je izkazalo, da so okoliščine te vlade pravzaprav dodatno prispevale k izzivom stabilnosti strankarskega sistema in demokracije v kasnejših letih. Predčasne volitve leta 2011 so vzpostavile še vedno aktualen zelo dinamičen proces radikalne destabilizacije strankarskega sistema.

Stalna radikalna prenova strankarskega sistema (volitve 2011–2022)

Strankarski sistem

Z volitvami leta 2011 se je začela serija predčasnih volitev (2011, 2014 in 2018), ki niso prinesle le izrazite destabilizacije strankarskega sistema, temveč tudi nestabilne vlade pod vodstvom novih in novih strank. Izmed novo nastalih strank se je v parlamentu doslej ohranila le Levica. Le dve stranki sta v parlamentu kontinuirano delovali vse od tranzicije – aktualna Slovenska demokratska stranka (SDS) in njene predhodnice in prilagajajoči se Socialni demokrati (s spreminjajočimi imeni skozi čas).

Ideološka zmeda in krepitev dvopolnega tekmovanja

Skoraj vse do volitev 2022 so na novo nastale stranke primarno poskušale zapolniti liberalni center: Državljska lista Gregorja Viranta, Pozitivna Slovenija, Stranka Mira Cerarja (kasneje preimenovana v Stranko modernega centra), Zaveznštvo Alenke Bratušek (kasneje preimenovana v Stranko Alenke Bratušek), Lista Marjana Šarca. Podobno velja za Gibanje Svoboda, ki je zmagalo na volitvah 2022 in posrkalo vase Stranko Alenke Bratušek in Listo Marjana Šarca. Izjema je le Levica, ki je samo sebe umestila med rdeče-zelene stranke v okviru na novo nastajajočih evropskih radikalno levih strank. Z izjemo Levice, ki se je postopoma razvila iz koordinacije več političnih skupin in se bolj ali manj institucionalizirala, se nobena od omenjenih strank ni obdržala v parlamentu po volitvah 2022 (Priloga 2.1).

In vendar kljub deklarirani sredinski orientaciji si volivci niso mogli predstavljati, kakšno bo dejansko obnašanje vsake od novih strank, dokler se niso pokazale v politični praksi. Deklarirana sredinskost se je namreč lahko pokazala za nekonsistentno (dejansko neizoblikovano na podlagi notranjestranskarskega soglasja), bolj levosredinsko, bolj desnosredinsko ali pa se je sčasoma zelo spremenila (izrazit primer SMC).

Medtem ko so Socialni demokrati delovali predvsem politično pragmatično in manj ideološko izoblikovano za nove okoliščine, se je Janševa SDS pomikala čedalje bolj na ekstremno desnico (Haughton and Krašovec, 2013). V času zadnje Janševe vlade se je izrazila povezanost z Orbanovo stranko in njenim programom neliberalne demokracije, pa tudi mednarodno mreženje z nekaterimi ekstermno desnimi, tudi neofašističnimi strankami (MMC RTV SLO, 2021; N1, 2021). Strankarski sistem je z okrepljenima ekstremoma, stopnjevanjem ideološke vročice in krnjenjem konsenza glede temeljev ustavnega sistema postal bolj podoben ekstremnemu pluralizmu.

V opisanih okoliščinah se je stabiliziralo bipolarno tekmovanje na poenostavljenem razcepu za ali proti Janševi SDS. V letu 2021 sta se izoblikovala dva bloka strank: liberalno-demokratski blok in blok za Drugo republiko (projekt Janševe SDS).

Delež strank s koreninami v socialističnem sistemu

Vse od (vključno) volitev 2011 naprej je radikalen upad deleža parlamentarnih strank s koreninami v prejšnjem sistemu postal očiten (Tabela 2.1). Delež glasov na volitvah se je zmanjšal na okrog 10 % in manj (10,52 % na volitvah leta 2011, 5,98 %, 2014 in 9,93 % leta 2018).

Institucionalizacija

V tem obdobju se je strankarski sistem radikalno deinstitucionaliziral. Razočaranje volivcev nad strankami se namreč ni izrazilo le v bistvenem zmanjšanju volilne udeležbe v letih 2014 in 2018 in povečevanju deleža izgubljenih glasov (glasov, ki niso predstavljeni v parlamentu) (Tabela 2.1). Volivci so na volitvah leta 2011, 2014 in 2018 izvolili v parlament kar šest novih strank, leta 2022 pa eno, ki je zasedla doslej največji delež parlamentarnih sedežev v zgodovini samostojne Slovenije (Priloga 2.1).

Skupna lastnost novih strank je v izrazitem poudarjanju njihovih voditeljev. Ti so namreč postali ključna prepoznavna značilnost skupine, ki je stranko ustanovila. Imena voditeljev so postala kar ključna sestavina v nazivih strank.

Čeprav nove stranke pridobivajo znatno in tudi zelo veliko podporo, je bila ta podpora doslej praviloma časovno zelo omejena. Na volitvah 2011 je Pozitivna Slovenija pridobila 28 od 88 sedežev in Državljska lista Gregorja Viranta 8 sedežev. Po volitvah 2014 je Stranka Mira Cerarja pridobila kar 36 sedežev, Združena levica 6, Stranka Alenke Bratušek (odcepljena od Pozitivne Slovenije) pa le 4 sedeže. Volitve 2018 so Listi Marjana Šarca prinesle 13 sedežev in volitve 2022 Gibanju Svoboda (prepoznavnemu predvsem po voditelju Robertu Golobu) doslej največje število sedežev – 41 (Priloga 2.1).

Razočaranje volivcev nad strankami in izbiranje vedno novih političnih voditeljev pa vodi v začaran krog. Porast personalizacije političnih strank (Fink Hafner in Krašovec, 2019) in s tem povezane neinstitucionaliziranosti teh strank namreč vedno znova vodita k razočaranju volivcev nad novo stranko.

Živahna dinamika prenove strankarskega sistema pa doslej ni prinesla le vedno novih strank, ki so se oblikovale tik pred volitvami in vstopile v parlament le enkrat. Oblikoval se je nenavaden pojav, ko popolnoma nove stranke ob vstopu v parlament pridobijo tudi status stranke šefa vlade. Izrazita nestanovitnost strank in strankarskega sistema se je tako neposredno prenesla v nestabilne vlade in pogoste predčasne volitve (Nikić Čakar in Krašovec, 2021).

Ko je Marjan Šarec, politik s političnimi izkušnjami pretežno na lokalni ravni, odstopil z mesta šefa (sicer šibke) vlade levega centra, se je v okoliščinah mednarodne zdravstvene krize (epidemija covida-19) odprl prostor za Janševo desno vladno brez parlamentarnih volitev. Nova Slovenija, Desus in Stranka modernega centra (prej Stranka Mira Cerarja), ki se je brez Mira Cerarja naprej preoblikovala v desno stranko Konkretno, so kot šibki koalicijski partnerji SDS omogočili začetek implementacije programa Druge republike (Fink Hafner, 2020b).

SDS se je dokončno uveljavila kot kombinacija institucionalizirane stranke z dolgoročnim prepoznavnim voditeljem in oblikovalcem proaktivne strategije te stranke.

Strankarski sistem po volitvah 2022

V parlamentarnem mandatu (2018–2022) je bil levi center šibak ne le v vladi, temveč tudi v vlogi opozicije Janševi vladi. Pritisk na vlado se je stopnjeval predvsem iz civilnodružbenega okolja, in sicer v obliki vala raznolikih protestov, akcij nevladnih organizacij in sindikatov, pa tudi zametkov novih strank (npr. stranke Resni.ca) in vplivnih posameznikov. Malo pred volitvami 2022 se je oblikovala nova stranka Gibanje Svoboda okrog javnosti manj znanega Roberta Goloba (Gibanje Svoboda, 2022). Volilna podpora Gibanju Svoboda je v prvi vrsti preprečila nadaljnje vladanje SDS, a Gibanje Svoboda kot še neinstitucionalizirana stranka ostaja neznanka.

Neinstitucionaliziranost in s tem nepredvidljivost največje politične stranke, ki je še vedno v procesu oblikovanja, deluje kot dejavnik nepredvidljivosti strankarskega sistema in s tem nadaljevanja neinstitucionaliziranosti tudi po volitvah 2022.

Sklep

Na podlagi Sartorijeve (1976) tipologije bi lahko rekli, da se je strankarski sistem na Slovenskem od tranzicijskega obdobja do danes spreminjal iz atomiziranega v preplet polariziranega in zmerne pluralizma in nato v prevlado polariziranega pluralizma. Po volitvah 2022 pa se po nekaterih kazalcih (kot je npr. število parlamentarnih strank) nakazujejo možnosti za zmerni pluralizem, po drugih pa zaostrovanje polariziranega pluralizma.

In vendar ta opis sprememb ni dovolj natančen, če ne upoštevamo sprememb v institucionalizaciji strankarskega sistema. Slovenske izkušnje kažejo, da institucionalizacija in s tem utrjevanje strankarskega sistema nista niti avtomatična niti linearna procesa.

Po eni strani se kaže, da je delež institucionaliziranih strank (v prvi vrsti strank, ki so izšle iz reformiranih družbenopolitičnih organizacij socialističnega političnega sistema) v prvem desetletju po prehodu v demokracijo prispeval k relativni stabilnosti strankarskega sistema. Po drugi strani pa so se stare reformirane stranke soočile z omejeno zmožnostjo prilagajanja okoliščin ter so ali izginile s strankarskega prizorišča (LDS) po prvem uspešnem

desetletju ali pa po nihanju uspeha v zadnjem času pristale bolj ali manj na obrobju strankarskega sistema (SD). Te izkušnje se ujemajo z ugotovitvami o omejenih zmožnostih strank, da se prilagajajo okolju, ki temeljijo na preučevanju strank v 21 zahodnih demokracijah v obdobju 1945–2011 (van de Wardt in Witteloostuijn, 2021). K temu lahko dodamo tudi nestanovitnost in šibkost levega centra v Sloveniji.

Po drugi strani pa k povečevanju neinstitucionaliziranosti slovenskega strankarskega sistema prispeva radikalna prenova strankarskega sistema po vsakih volitvah od vključno predčasnih volitev leta 2011 naprej. Raven neinstitucionaliziranosti in polarizacije se je v zadnjih dveh letih tako povečala, da je po obdobju prepletanja zmerne in polariziranega pluralizma današnja raven primerljiva s tranzicijskim obdobjem.

Destabilizacija strankarskega sistema pa ni slovenska posebnost (Casal Bértoa in Enyedi, 2021). In ravno nizka raven institucionaliziranosti in visoka polarizacija se v obeh obdobjih povezujeta z za Slovenijo najnižjimi vrednotenji demokratičnosti (V-Dem, 2022).

Kaj naše ugotovitve pomenijo glede na sorodne raziskave v srednje-evropskih posocialističnih državah? Enyedi (2016) opozarja, da prav krhkost levega centra in populistična polarizacija v posocialističnem kontekstu bolj neposredno ogrožata visoko kvaliteto demokracije kot šibka institucionalizacija in razdrobljenost strankarskih sistemov. Po volitvah 2022 se oba dejavnika ogrožanja demokracije v Sloveniji ohranjata.

V celoti gledano pa je treba dodatno natančneje raziskati domače in mednarodne kontekstualne dejavnike (kot so mnogotere mednarodne krize), ki (poleg značilnosti strank) vplivajo na dinamiko strankarskega sistema. Te dejavnike obravnavamo v posebni študiji (Fink Hafner, 2024).

Literatura

- Casal Bértoa, Fernando (2017): Political Parties or Party Systems? Assessing the 'Myth' of Institutionalization and Democracy. *West European Politics* 40 (2): 402–429.
- Casal Bértoa, Fernando in Till Weber (2019): Restrained Change: Party Systems in Times of Economic Crisis. *Journal of Politics* 81 (1): 233–245.
- Casal Bértoa, Fernando in Zsolt Enyedi (2021): Party System Closure: Party Alliances, Government Alternatives, and Democracy in Europe. Oxford: Oxford University Press.
- Downs, Anthony (1957): *Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & ROW Publishers.
- Enyedi, Zsolt (2016): Populist Polarization and Party System Institutionalization. The Role of Party Politics in De-Democratization. *Problems of Post-Communism* 63 (4): 210–220.
- Fink Hafner, Danica (1997): Development of a Party System. V: Danica Fink Hafner (ur.) in John R. Robbins (ur.), *Making a New Nation: The formation of Slovenia, 135–171*. Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth.
- Fink Hafner, Danica (2010): Slovenia since 1989. V: Sabrina P. Ramet (ur.), *Central and Southeast European Politics since 1989, 235–257*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fink Hafner, Danica (2019): Slovenia since 1989. V: Sabrina P. Ramet (ur.) in Christine M. Hassenstab (ur.), *Central and Southeast European Politics since 1989, 251–272*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fink Hafner, Danica (2020a): Destabilizacija slovenskega strankarskega sistema po letu 2000. V: Alenka Krašovec (ur.) in Tomaž Deželan (ur.), *Volilno leto, 5–35*. Ljubljana: Založba Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (2020b): The struggle over authoritarian pressures in Slovenia in the context of the COVID-19 epidemic. *Politički život: časopis za analizu politike* 18: 19–32.
- Fink Hafner, Danica (2024): Party System Change and Challenges to Democracy in Slovenia. *East European Politics and Societies*: 1–25.
- Fink Hafner, Danica in Alenka Krašovec (2019): The presidentialisation of parties in Slovenia: leaders and parties. V: Gianluca Passarelli (ur.), *The presidentialisation of political parties in the Western Balkans, 145–167*. Cham: Springer.
- Fink Hafner, Danica in Meta Novak (2021): Party fragmentation, the proportional system and democracy in Slovenia. *Political Studies Review* 20 (4): 578–591.

- Fink Hafner, Danica, Alenka Krašovec, Simona Kustec Lipicer in Živa Filej (2002): *Dejavniki v oblikovanju (ne)zaupanja v državni zbor. Zaključno poročilo*. Fakultete za družbene vede: Center za politološke raziskave in Center za raziskovanje javnega mnenja.
- Fink Hafner, Danica, Simona Kustec Lipicer, Gregor Čehovin in Ana Železnik (2017): *Slovenia's parliamentary elite: Representation and accountability since 1992*. *Teorija in praksa* 54 (posebna številka): 60–79.
- Haughton, Tim in Alenka Krašovec (2013): *The 2011 Parliamentary Elections in Slovenia*, *Electoral Studies* 32 (1): 201–204.
- Haughton, Tim in Kevin Deegan-Krause (2015): *Hurricane Season: Systems of Instability in Central and East European Party Politics*. *East European Politics and Societies: and Cultures* 29 (1): 61–80.
- Johannsen, Lars in Alenka Krašovec (2017): *Democratic Critique and Development: In Search of Responsiveness*. *Teorija in praksa* 54 (posebna številka): 45–59.
- Krašovec, Alenka in Ladislav Cabada (2018): *Adaptability of Political Parties to the Economic and Financial Crisis?*. *Annales. Series historia et sociologia* 28 (4): 865–881.
- Kropivnik, Samo (1998): *Slovenski volivci v geografskem, družbenem in ideološkem prostoru: analize volitev v letih 1990 in 1992*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (2000): *Prerez slovenskega političnega prostora v preteklem desetletju*. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Miro Haček (ur.), *Demokratski prehodi I: Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi post-socialističnimi državami*, 177–201. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (2001): *Vsebina ideološkega kontinuuma levo-desno v Sloveniji v preteklem desetletju*. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Miro Haček (ur.), *Demokratski prehodi II: Slovenija v primerjavi z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami*, 138–170. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (2002): *Družbeni in ideološki profili slovenskih političnih strank v preteklem desetletju*. V: Danica Fink Hafner (ur.) in Tomaž Boh (ur.), *Parlamentarne volitve 2000*, 27–48. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lindberg, Staffan I. (2007): *Institutionalization of Party Systems? Stability and Fluidity among Legislative Parties in Africa's Democracies*. *Government and Opposition* 42 (2): 215–241.
- Linz, Juan J. (1990): *Transitions to Democracy*. *The Washington Quarterly* 13 (3): 143–164.
- Lipset, Seymour M. in Stein Rokkan (1967): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*. New York, London: The Free Press; Collier-MacMillan.
- Mair, Peter (1989): *The Problem of Party System Change*. *Journal of Theoretical Politics* 1 (3): 251–76.

- Mair, Peter (1997): *Party System Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Mair, Peter (2001): *The Freezing Hypothesis: an Evaluation*. V: Lauri Karvonen (ur.) in Stein Kuhnle (ur.), *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London: Routledge.
- Mair, Peter (2006): *Party System Change*. V: Richard Katz (ur.) in William Crotty (ur.), *Handbook of Party Politics*, 63–73. London: Thousand Oaks, New Delhi.
- Nikić Čakar, Dario in Alenka Krašovec (2021): *Coping with the new party challenge: patterns of prime ministerial survival in Croatia and Slovenia*. *East European Politics* 37 (3): 417–431.
- Riker, William H. in Peter C. Ordeshook (1973): *An Introduction to Positive Political Theory*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van de Wardt, Marc in Arjen van Witteloostuijn (2021): *Adapt or Perish? How Parties Respond to Party System Saturation in 21 Western Democracies, 1945–2011*. *British Journal of Political Science* 51 (1): 16–38.
- Wolinetz, Steven B. (2006): *Party Systems and Party System Types*. V: Richard Katz (ur.) in William Crotty (ur.), *Handbook of Party Politics*, 52–62. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Viri

- MMC RTV SLO, 10. 3. 2021, »ECR, ki združuje skrajno desne stranke, naj bi se pogovarjal s Fideszom in SDS-om«. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/evropska-unija/ecr-ki-zdruzuje-skrajno-desne-stranke-naj-bi-se-pogovarjal-s-fideszom-in-sds-om/572397>, 10. 9. 2022.
- Državna volilna komisija (2022): Državna volilna komisija RS. Dostopno prek <https://www.dvk-rs.si/>, 12. 11. 2022.
- Gibanje Svoboda (2022): dr. Robert Golob. Dostopno prek <https://gibanjesvoboda.si/robert-golob-predsednik/>, 22. 10. 2022.
- N1, 1. 10. 2021, »Skrajno desni evropski poslanci na obisku pri premierju Janši«. Dostopno prek <https://n1info.si/novice/slovenija/skrajno-desni-evropski-poslanci-na-obisku-pri-premierju-jansi/>, 22. 09. 2022.
- Slovenska demokratska stranka (SDS) (2009): Govor predsednika SDS Janeza Janše na 9. kongresu SDS. Dostopno prek <https://www.sds.si/novica/govor-predsednika-sds-janeza-janse-na-9-kongresu-sds-7014>, 30. 9. 2022.
- Slovenska demokratska stranka (SDS) (2013): Predsednik Janez Janša: "Bo Slovenija druga ali socialistična republika?". Dostopno prek <https://www.sds.si/novica/predsednik-janez-jansa-bo-slovenija-druga-ali-socialisticna-republika-2702>, 15. 9. 2022.
- V-Dem (2022): Democracy Report 2022, Autocratization Changing Nature? Dostopno prek https://v-dem.net/media/publications/dr_2022.pdf, 20. 10. 2022.

Priloga 2.1: Rezultati parlamentarnih volitev v Sloveniji 1992–2022 (število parlamentarnih sedežev)

Politične stranke	Leto volitev									
	1992	1996	2000	2004	2008	2011	2014	2018	2022	
Demokratska stranka Slovenije	6	---	---	---	---	---	---	---	---	
DeSUS – Demokratična stranka upokojencev Slovenije	---	5	4	4	7	6	10	5	---	
Državljanska lista Gregorja Viranta	---	---	---	---	---	8	---	---	---	
Levica in njene predhodnice	---	---	---	---	---	---	6	9	5	
Liberalna demokracija Slovenije in njene predhodnice	22	25	34	23	5	---	---	---	---	
Nova Slovenija – krščansko demokratska stranka	---	---	8	9	---	4	5	7	8	
Pozitivna Slovenija	---	---	---	---	---	28	---	---	---	
Slovenska demokratska stranka in predhodnice	4	16	14	29	28	26	21	25	27	
Slovenska ljudska stranka	10	19	9	7	5	6	---	---	---	
Slovenska nacionalna stranka	12	4	4	6	5	---	---	4	---	
Slovenski krščanski demokrati	15	10	---	---	---	---	---	---	---	
Socialni demokrati in predhodnice	14	9	11	10	29	10	6	10	7	
Stranka modernega Centra (sprva Stranka Mira Cerarja)	---	---	---	---	---	---	36	10	---	
Stranka mladih Slovenije	---	---	4	---	---	---	---	---	---	
Zares – socialni liberalci	---	---	---	---	9	---	---	---	---	
Stranka Alenke Bratušek (sprva Zaveznštvo Alenke Bratušek)	---	---	---	---	---	---	4	5	---	
Zeleni Slovenije	5	---	---	---	---	---	---	---	---	
Lista Marjana Šarca								13	---	
Gibanje Svoboda									41	

Vir: Državna volilna komisija (2022).